

A kötet a Magyar Fejlesztési Bank valamint
az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával készült.

Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaság
Az ország fejlesztési bankja

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

Szerkesztette:

Anderle Ádám

A szerkesztő munkatársai:

Arató Ildikó
Bodó Katalin
Marosi Ágnes
Tari Adrienn
Virágh Anna

Felelős kiadó:

Anderle Ádám

© Anderle Ádám

ISBN 978-963-482-904-1

Szeged, 2008

TARTALOM

Dr. Csernus Sándor: Dékáni köszöntő	9
Anderle Ádám: Cigányok a hispán világban	11

I.

Joaquín López Bustamante: „Spanyolország cigány is”	19
Margarita Pin Arbolegas: A spanyol cigányok a XXI. században: jelen és jövő	23
Jorge Emilio Nedich: Gondolatok a latin-amerikai cigány valóságról	29

II.

Torbágyi Péter: Magyar-cigány kivándorlás Latin-Amerikába	43
Pólyi Csaba: A brazíliai cigányság és a formálódó cigánypolitika	55
Bács Zoltán György: Romák és roma kultúra Argentínában	63
Szilágyi Ágnes Judit: Cigányok a nagyvárosban. Rio de Janeiro a régi század- fordulón	69
Szente Varga Mónika: Roma közösségek Mexikóban	75
Jancsó Katalin: A roma szervezetek Ecuadorban és Kolumbiában	83

III.

Carmen Parrilla: A cigány nő a XIX. századvégi spanyol regényben: Emilia Pardo Bazán	97
Marián Dorina: Flamenco	105
Kéri Katalin: XIX. századi magyar források a spanyolországi cigányokról	117
Katona Eszter: García Lorca cigányrománcai	133
Tari Adrienn: Cigányok az 1920-as évek spanyol sajtójában	143
Rákóczi István: Auto das Gitanas	147

A LÁTHATATLAN NÉP
CIGÁNYOK AZ IBÉRIAI-FÉLSZIGETEN
ÉS LATIN-AMERIKÁBAN

Szerkesztette:
Anderle Ádám

Szeged, 2008

A kötet a Magyar Fejlesztési Bank valamint
az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával készült.

Magyar Fejlesztési Bank Részvénytársaság
Az ország fejlesztési bankja

OKTATÁSI
ÉS KULTURÁLIS
MINISZTERIUM

Szerkesztette:

Anderle Ádám

A szerkesztő munkatársai:

Arató Ildikó
Bodó Katalin
Marosi Ágnes
Tari Adrienn
Virágh Anna

Felelős kiadó:

Anderle Ádám

© Anderle Ádám

ISBN 978-963-482-904-1

Szeged, 2008

TARTALOM

Dr. Csernus Sándor: Dékáni köszöntő	9
Anderle Ádám: Cigányok a hispán világban	11

I.

Joaquín López Bustamante: „Spanyolország cigány is”	19
Margarita Pin Arbolegas: A spanyol cigányok a XXI. században: jelen és jövő	23
Jorge Emilio Nedich: Gondolatok a latin-amerikai cigány valóságról	29

II.

Torbágyi Péter: Magyar-cigány kivándorlás Latin-Amerikába	43
Pólyi Csaba: A brazíliai cigányság és a formálódó cigánypolitika	55
Bács Zoltán György: Romák és roma kultúra Argentínában	63
Szilágyi Ágnes Judit: Cigányok a nagyvárosban. Rio de Janeiro a régi század- fordulón	69
Szente Varga Mónika: Roma közösségek Mexikóban	75
Jancsó Katalin: A roma szervezetek Ecuadorban és Kolumbiában	83

III.

Carmen Parrilla: A cigány nő a XIX. századvégi spanyol regényben: Emilia Pardo Bazán	97
Marián Dorina: Flamenco	105
Kéri Katalin: XIX. századi magyar források a spanyolországi cigányokról	117
Katona Eszter: García Lorca cigányrománcai	133
Tari Adrienn: Cigányok az 1920-as évek spanyol sajtójában	143
Rákóczi István: Auto das Gitanas	147

FEDERICO GARCÍA LORCA CIGÁNYROMÁNCAI

KATONA ESZTER

Előadásom címében a *cigányrománcok* szó nem véletlenül jelenik meg kisbetűvel, vagyis nem azonos a költő 1928-ban kiadott verseskötetének címével. Jóllehet vizsgálódásunk középpontjában ez az antológia áll, ennél azonban valamelyest tágabb perspektívában kívánjuk összefoglalni García Lorca cigánysághoz való viszonyát, valamint, versein keresztül, ennek művészi megjelenítését.

A jelen tanulmánynak ugyan nem célja a spanyol cigányság – vagy talán helyesebben, a cigányság Spanyolországbeli - történetét bemutatni, mégis röviden érdemes kiemelni néhány fontosabb momentumot. A cigányság az Ibériai-félszigetre a 15. század elején érkezett. A spanyolok *gitanó*knak nevezték őket (az *egiptano* szóból), mivel úgy tartották, hogy Egyiptomból (*Egipto*) származnak. Kezdetben a spanyol lakosság rokonszenvvel fogadta őket, azonban a Katolikus Királyok trónra kerülésével ez a helyzet megváltozott. Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd ugyanazokban az években, amikor a zsidók kiűzéséről és a mórak erőszakos megkereszteléséről intézkedtek, a cigányokat is megszorító rendelkezésekkel sújtották. Hatvan nap haladékat adtak nekik állandó lakóhely megteremtésére, ellenkező esetben száműzték őket a királyságból. Később I. Károly azt is elrendelte, hogy akit harmadszor is csavargáson érnek, jusson örökös rabszolgaságra, gályarabságra.¹ Ezekkel a rendelkezésekkel megkezdődött a több évszázados, módszeres, a törvények által szentesített cigányüldözés. A spanyol történelem egyik gyászos fejezete, mely a *gran redada* (nagy razzia) névvel vált ismertté, szintén a cigányság üldözéséhez kapcsolódott, VI. Ferdinánd uralkodása alatt (1749). A terv, melynek értelmi szerzője Ensenada márki volt, gyakorlatilag a cigányok kiirtását tűzte ki célul. A 19-20. században az üldöztetés és a diszkrimináció elől sok cigány az emigrációt választotta, sokszor azonban a befogadó országokban sem találtak elfogadóbb társadalmakra.

E rövid visszatekintésből is látszik, hogy a spanyol társadalom előítéletekkel leginkább sújtott etnikuma kétségtelenül a cigányság. Köztudott, hogy Lorca egész életművében a társadalom kiszolgáltatottjai védelmében emelte fel a hangját, elítélte az igazságtalanságot, az egyenlőtlenséget és mindig a gyengék, az elesettek, a szegények mellett szállt síkra.²

Maga a *gitano/a* kifejezés (valamint ennek többes számú alakjai) Lorca sok versében megjelenik, de ne feledjük, hogy Lorcánál ez a szó, többet jelent, mint cigány. Benne van minden, ami andalúz, flamenco, és minden, ami Spanyolországban a *legemelkedettebb*, de ugyanakkor *legalantasabb* is. A magasság és a mélység. A cigányság volt Lorca szemében a spanyol társadalom *legarisztokratikusabb* eleme, az az etnikum, mely az andalúz létformát és hagyományokat a maguk eredetiségében őrzi, őrizte még a XX században is.³

Ennek a hagyománynak egyik alkotóeleme a népdal. A *cante jondoró*⁴ szóló előadásában Lorca a primitív andalúz népdal gyökereit vizsgálva kiemeli a cigány elem fontosságát. Jóllehet ezek a dalok már a cigányok érkezése előtt is léteztek, vagyis nem nevezhetők cigánydaloknak, mégis a cigányság adta meg e műfaj végleges formáját: „Ők ásnak folyóágyat annak a lírai hőmpölygésnek, amelyből fajtájuk szertar-

tásai és fájdalmaik áradnak.”⁵ Ezek a kintől és fájdalomtól lüktető dalok érzékeltetik Andalúzia páratlanul bonyolult lelkét. Mert az andalúz népdalban nincsenek egyszerű érzelmek, nincs középszint, csak magasság és mélység, „a mennyboltot hasogatja kiáltásával, vagy az utak vörös porát csókolja.”⁶

Ahogy a *cante jondo* sem pusztán cigány eredetű, ugyanígy a *Cigányrománcok* sem egyszerűen cigány. Legnépszerűbb és költőileg is legegységesebb művét Lorca inkább *Andalúzia költeményeként* aposztrofálta.⁷ Egyébként Lorca többször kifejezte nemtetszését és elkeseredését amiatt, hogy sokan - akik nem ismerték kellően művészetét - úgy tekintetek rá, mint *cigány költőre*, a kifejezés összes negatív konnotációjával (műveletlenség, vadság) együtt, pedig számára a cigányság csak egy téma volt, semmi más - ahogy az egy 1926-ban, Jorge Guillénnek írt leveléből világosan ki is derül.⁸ Lorca választása azért esett valójában a cigányokra, mert ők a spanyol társadalom legszegényebb és legkiszolgáltatottabb tagjai. De emellett egy pszichológiai tényező is befolyásolta: a cigányokban látta legerősebben kifejeződni az emberi szenvedélyeket, az ő zenéjükben és kultúrájukban találta meg a legegyszerűbb, de ugyanakkor a legbonyolultabb emberi érzéseket. Ez a felfokozott, a szélsőségekig feszített érzelmvilág jelenik meg a románcok drámai történeteiben.

A kötet 18 költeményt tartalmaz, melyeket több szempont szerint is lehet elemezni. Az első, kézenfekvő lépés megvizsgálni, hogy van-e mód, valamiféle csoportosításra a verscikluson belül. A kötet címével ugyan minden románc a *gitano* jelzöt kapta, a *cigány* alakja mégsem egyforma súllyal van jelen minden költeményben. Éppen ezért, egy csoportosítási szempont lehet a cigány jelenlét vizsgálata.

Az első csoportba sorolhatók az **igazi cigány románcok**. Itt található a versek nagyobbik része (15 költemény), melyek azonban további tematikai alcsoportok létrehozására adnak lehetőséget. A kötet első verse, a *Holdas hold románca* talán kivételt képez mindennemű besorolás alól, ellenben ráillik a *prológus-vers* kifejezés, hisz valójában magába sűríti az egész *Romancero* cigány világát. Jó pár vers a **cigány női alakokra** koncentrál. Ide tartozik: *Preciosa és a szél*, az *Alvajáró románc*, *A cigány apáca*, *A hűtlen menyecske*, *A fekete bú románca*. Egy másik alcsoportba sorolhatók azok a románcok, ahol Lorca **cigány férfiak** sorsát szövi dalba: *Antoñito el Camborio elfogatása a sevillei úton*, *Antoñito el Camborio halála*, *A szerelem halottja*, *A viadal*, *A kárhozott románca*. A kollektív roma közösséget és annak szenvedéseit bemutató *A spanyol csendőrök románca* című vers valamelyest elkülöníthető e csoporton belül.

A fenti románcok tehát a cigányok életének valamilyen epizódját mutatják be. A **három andalúz város**, Granada, Córdoba és Sevilla védőszentjeit megéneklő versek: *San Miguel*, *San Rafael*, *San Gabriel* tematikailag szintén külön vizsgálhatók.

Az igazi cigány románcok mellett a ciklus három utolsó verse egy külön csoportba sorolható. Maga Lorca is jelzi a kötetben ezek elkülönülését, **Három történelmi románc** alcímmel. Ide tartoznak tehát: *Szent Eulália vértanúsága*, *A lovas Don Pedro komédiája*, valamint a *Thámár és Amnon* című románcok. Ezekben a főhősök ismert történelmi személyek, Lorca azonban *cigányosítja*, a cigány világ attribútumaival ábrázolja őket. Ez utóbbi két csoport versei közül részletesebben csak a kötet záróversével kívánunk foglalkozni.

De milyenek is Lorca cigányai? Mindenekelőtt a legfontosabb, hogy Lorca nem *costumbristaként* szemléli a cigányokat. A költő nem etnográfus, így nem is kíván korhű, realista dokumentumot alkotni ezekben az életképekben. Lorca maga is azt nyilatkozta, hogy a *Cigányrománcok* „egy anti-festői, anti-folklor és anti-flamenco

könyv, ahol nincs se kis zakó, se kalap, se csörgődob...”⁹, vagyis igyekezett a cigánysághoz kapcsolódó közhelyes sztereotípiákon felülemelkedni. Lorca számára a *cigány* egyenlő az élet konfliktusával, a primitivizmus¹⁰ és a civilizáció harcát, az ösztön és az értelem örök küzdelmét szimbolizálja. A *Romancero* központi témája éppen ez a *konfliktus*, amely adódhat az etnikumon belül (cigány családok/nemzetségek közti ellentétre épülő versek), illetve az ellenséges társadalom fajgyűlöletéből is (a cigányok és a spanyol csendőr, a *Guardia Civil* szembenállását bemutató románcok). A harc folyton jelen van a cigány életében. Az etnikumon belüli harc kiváltó oka sokféle lehet de a leggyakoribb a nemzetség, a család, a tisztesség, a vértisztaság és a halottak meggyalázása, mely minden esetben bosszúért kiált. Általában a konfliktus egy-egy személy közt robban ki, de ez hamarosan kollektív dimenziót kap, bevonva a nemzetség minden tagját a harcba. A sérelmek rendezése miatt kirobbanó viadalmak addig tartanak, amíg valamelyik fél halálos sebet nem ejt a másikon. Ebből adódik, hogy a halál, mely a *Romancero* egyik fő témája, sokszor az erőszakos, véres halál attribútumaival jelenik meg.

A cigány figurájában egy olyan *individuumot* rajzol Lorca, mely egy ellenséges világban akarja érvényre juttatni egyéniségét, s ebből a konfliktusból fakad sorsának tragikuma. Lorca cigányai nem tudnak a társadalomba beilleszkedni, egyfajta társadalmon kívüliségben élnek. Kibújnak mindenféle korlát alól, s következképp a társadalom állandóan üldözött elemévé válnak. De ők mégsem harcolnak a sorssal, hagyják, hogy a *fatum* irányítsa az életüket.

A cigány a szabad ember prototípusa, világa a szabadság, szemben a kényszert és elnyomást kifejező erőkkal, mely leggyakrabban a csendőrök metaforájában jelenik meg. De ez a szabad világ egyben bizonytalan, instabil. Az álmok világa ez, olyan, mint a *hold* és a *homok* állandóan változó *játéka*.¹¹

A cigányrománcokban egy idealizált, szinte már mitikussá fokozott cigány alak jelenik meg. Talán nem túlzás ez a mítoszi párhuzam, hisz Lorca az andalúz cigányokban kereste az egész emberiség titkos gyökereit.

A cigányságról alkotott általános kép után, most vizsgáljuk meg egyenként Lorca cigány hőseit és a cigányság mindennapjainak költői megjelenését. Nem vállalkozunk a versek klasszikus értelemben vett elemzésére, sokkal inkább a konferencia témájához kapcsolódva szeretnénk felvillantani Lorca költészetének néhány szép példáját.¹²

Kezdjük a sort a női alakokkal. A legismertebb cigánylány kétségtelenül *Preciosa*, *Preciosa és a szél* című költeményben. Őt nem Lorca teremtette, hanem Cervantes *A cigánylány* (1613) című példás elbeszélésével. Cervantes *Preciosája* egy mindenkit elbűvölő cigánylány, akiről az író meg is jegyzi: „Milyen kár, hogy cigány ez a kislány. Megérdemelné, hogy valami nagyúr gyermeke legyen”¹³, sejtetve a mű végi romantikus fordulatot, amikor is kiderül a cigánylány nemesi származása. Lorca *Preciosájából* is sugárzik az angol nemesurakat is megigéző szépség, azonban az ő cigánylányának egy másik kérője is akad: a szél. A szél, mely a négy ősi elem közül hagyományosan férfi szimbólum, Lorcánál is mindig erotikus tartalommal telítődve jelenik meg. *Preciosa* gondtalan, csörgődobtól vidáman zengő világába ez az *öreg ujjú, szent nyelvekkel* megáldott, *behemót, haragos, zöld, szatír* szél fenyegető erővel tör be. A szél elől menekülő *Preciosa* az angol konzul házában talál menedéket. De miféle menedék is ez? A langyos tejbe titokban csempészett gin vajon milyen hatással lesz a szegény lányra? Nem tudjuk meg, csak sejtjük. A vers középpontjába *Preciosa* áll, azonban négy sor erejéig Lorca háttérként a cigány világról is ad képet: egy vi-

dám, a folyóparton *mókázó, cicázó* népség (13-16. sor), éles kontrasztot alkotva a „*karabéllyal alvó gárda*” zord világával (9-10. sor).

Másik ismert női alak az *Alvajáró románc zöld húsú, zöld hajú* cigánylánya. Már az első strófa látszólag megadja a cím magyarázatát: a lány álmodik. Minden őt nézi, ő is néz *hűlt ezüst* szemével, de nem lát. Mintha egy álm jelenet szereplője lenne. De valóban álmodik a *gitana*? A lány apja és a lány szerelme közti dialógus után eljutunk a tragikus végkifejletig. A lány nem alvajáró, hanem halott. Így válik érthetővé, hogy miért *zöld a haja, zöld a húsa*. Amikor még élt, *arca harmat és fekete volt haja sátra*. A lány hiába várta a szerelme érkezését, részeg csendőrök gyalázták meg, ezért szégyenében a ciszternába ölte magát. A románc tartalma ilyen balladaian tömör. De azt is mondhatnánk, hogy olyan, mint egy miniatűr dráma, vagy ahogy egy irodalomtörténész mondta Lorca románcairól, „*jégbe fagyasztott csodálatos kis színpadképek*.”¹⁴ Nem véletlen tehát, hogy Lorca dramaturg vénája ezekben a románcokban kezd el formálódni. Alaphelyzet, bonyodalom, megoldás – ez a három strukturális elem a dráma (egyik) sajátosága, mint ahogy a dialógus is. Ez utóbbira az *Alvajáró románc* éppen a legtokéletesebb példa. A két *compadre* dialógusából bontakozik ki az a drámai feszültség, ami fényt derít a cigánylány tragikus sorsára. A tisztaságában meggyalázott lány apja már nem találja a helyét a világban, az ő becsületén is folt esett: „*De én nem én vagyok immár, / és a házam se a házam.*” – ismétli kétszer is. Vagyis a sors-dráma mögött Lorca nem felejt el képet adni a cigány értékrend egyik legfontosabb eleméről: a becsületről. Az ifjú és az apa közti párbeszédben pedig a romákra jellemző vendégszeretet is megjelenik a versben. Egy cigánynak kötelessége beengedni a házába és vendégül látnia rokonait és barátait, ezért érthető a fiú visszatérő kívánsága: „*Hadd menjek föl...*”¹⁵

A *cigány apáca* című költemény különös erővel szemlélteti a cigány lét legismeretebb konfliktusát az őt körülvevő társadalommal: a kötöttségek nélküli szabad, nomád lét szemben a szedentarizmus elvárásaival és szabályrendszerével. A legtöbb interpretáció azonban – persze joggal – a mű erotikus tartalmára irányítja a figyelmet. Hisz az az ellentét, ami az apáca lét realitása és az apáca szeme-tükrében izzó képzelet között feszül, egyértelműen erre ad lehetőséget. Ezt erősíti a ló és a két felhevült, vágató, az apáca ingét (képzeletében) tépő lovas képe is. Ne feledjük, hogy Lorcánál a ló és lovas szimbóluma (haszonlóan a szélhez) mindig szexuális tartalommal töltődik.

A *hűtlen menyecske* románcban, annak ellenére, hogy a cím női főszereplőre utal, férfi és női alakot is találunk. Lorca csak a férfi cigány mivoltát konkretizálja („*Úgy tettem, mint igaz cigány, / ügyelve a névre, hírre.*”), kiemelve az etnikai hovatartozáshoz fűződő büszkeséget is, de a *menyecske* származására nem tesz utalást. Azonban néhány jelző (*jácint-melle, finom bőrű nárdus, bársonyos kagyló*) szinte egyértelművé teszi, hogy a nő nem roma származású.

A cigány társadalom nem tűri a házastársi hűtlenséget, sőt a tradíciók szerint egy asszonynak még a férj halála után, özvegységében is hűnek kell maradnia egykori párjához. Ebben a versben azonban a cigány mentségére szolgál, hogy nem tudta, hogy a nő férjezett: „*Nem mondta, hogy ura is van, / asszony volt, de szűznek hittem.*”

A *fekete bú románcának* főhősnője Soledad Montoya, habár az igazi főszereplő a bánat, a *pena*. Ez a bánat azonban nem egy konkrét, hanem egy elmosódott, szinte definiálatlan, tárgy nélküli, de a csontvelőig és a növények nedvéig hatoló szomorúság¹⁶: „*Cigánybánat, ó te tiszta, / ó, az árvák eljajongnak. / Ó, rejtőző medrű bánat, / bánata a hajnaloknak!*”. Azonban azzal, hogy Lorca egy női alakhoz köti ezt az ér-

zést, az elvontból a valós, az emberi sík felé vetíti a misztikus tartalmat. Lorca egyik teoretikus írásában már korábban kifejtette, hogy az andalúz népdal *asszonyának Bánat a neve*,¹⁷ a *Cigányrománcok* bemutatóján pedig a következőket mondta: „Soledad Montoya bánata az andalúz nép gyökere.”¹⁸ Ebben a versben Lorca tehát egy beszédes nevet választ hösnőjének: *Soledad*, mely a magányosságára, a szerelem hiányára utal. A vers 4-8. sorában, Soledad alakjának expresszív leírásával Lorca egyben azt is felfedi előttünk, mi zajlik a nő lelkében: „*Meleg sárgaréz a teste, / csupa homály-szag és ló-szag. / Mellei a füstös üllők / nyögnek, nehéz dalt borognak.*” A ló-metaphora egyértelmű férfi szimbólum, mely mindig erotikus tartalommal telítődik a lorcai szimbolikában. Ezt a jelentést tovább fokozza a következő sor párhuzama, mely a női mellet a kovácsműhely üllőjéhez hasonlítja.¹⁹

De kit is keres, kire vadászik Soledad Montoya? – teszi fel a kérdést Lorca, mintegy dialógost kezdeményezve a hösnővel. Soledad reakciója – „*Akárkire vadásznék is / nem kötöm a te orrodra.*” – igen heves, utalva a szégyenérzetre, mintha valamin rajta kapták volna.

A házastársi hűségről már tettünk említést. Ahhoz hasonlóan a házasság előtti szüzesség őrzése is központi érték a roma világban. Talán Soledad Montoya is ebben a helyzetben van? A cigány törvények szerint őriznie kell az érintetlenségét, de ő mégis másra vágyik, az ösztönei mást diktálnak. Soledad Montoya szinte előtanulmányának is tekinthető a *Bernarda Alba* házának Adelájához. Vajon Soledad is elköveti a házasság előtti testi vétséget és ebbe tébolyul bele? A *homály-szag és ló-szag*, mely testéből árad, egyértelműen erre utalnak.

Folytassuk a sort a férfi szereplőkkel. Talán García Lorca költészetének legismeretebb cigány férfi alakja Antonio Torres Heredia. Az ő emlékének a költő két munkát is szentel a kötetben. Az *Antoñito el Camborio elfogatása a sevillei úton* című románcban az első fontos adat, amit Lorca Antoñitoról közöl az olvasóval, hogy „*Antonio Torres Heredia, / Camboriók fia-sarja.*” Nem véletlen, hisz a roma kultúrában a nemzetség és a család a legfontosabb hovatartozási ismérv. Természetesen Lorca a cigány külső jegyeit is bemutatja: barna bőrű, *zöld-hold arcú* legény, majd a folytatásban, *Antoñito el Camborio halála* című versben tovább fokozza az ifjú szépségét: „*...Antoñito Camborio, / illő császárnőhöz is!*”, pár sorral lentebb, már a halott Antonioról „*Élő érem volt az arca, / nem látsz többet ily profilt.*”

A nemzetséghez tartozáshoz hasonló központi érték a vértisztaság, mely szerint a név vérfertőzés útján történő bitorlása bosszút követel. „*Bitorlod a nevet fattyú, / törvénytelen gyerek, az vagy.*” – írja Lorca a név védelmében. A nemzetségen belüli gyilkosság jelenik meg Antonio sorsában: „*Négy rokonom gyilkol engem, / Heredia-véreim.*”

A *viadal* című vers szintén a cigány-cigány közti konfliktust énekli meg. Lorca először a viszály helyszínét festi le („*Hegyoldalban vért villognak / albaceti éles kések.*”) majd az ellenfelek dühét (*lovak ágaskodnak, lovas arcok összenéznek, dobog a dühök bikája*), és végül a halottat, Juan Antonio de Montillát is bemutatja. Ez a nemzetségek közti harc a roma lét eleme, éppen ezért szinte hétköznapi történetként jeleníti meg Lorca: „*Csendőrrurak, semmi, semmi, / mindennap is megtörténhet. / Vége lett ma négy romának, / s karthagói őt vitéznak.*” A hétköznapiság ellenére azonban Lorca itt is a mitikusság határait súrolja az *angyal-sereg* megjelenítésével. De milyen angyalok is Lorca angyalai? Feketék, hosszú hajúak, tolluk olyan, mint a kések éle. A *viadal* is egy szép példája annak, hogy milyen harmóniát képes teremteni Lorca a cigányság hétköznapijainak vulgarizmusa és a cigány világ mitologikus elemei közt.

A *Romancero* központi témája a halál és a szerelem, s ezek szinte minden versben megtalálhatók, azonban *A szerelem halottja* című románcban már a címben is együttesen vannak jelen. A cigány nemzetségben, családokban a halál és a halottak kultusza egészen különös erejű, világbakiáltható hírértékű: „Édesanyám, az urak is / had tudják meg a halálom: / Sok kék sürgönyt észak felé / küldj a déli éjszakából.” – írja Lorca.

A cigányok hétköznapijait átszövik a hiedelmek, a mágia, különösképpen a fekete mágia. Bizonyos tárgyak, amulettek mágikus erővel bírnak, megvédve tulajdonosait a betegségektől, balesetektől, átkoktól. Tradicionális cigány képesség a jövőmondás, mely *A kárhozott románca* című költeményben is megjelenik. „Mint mond a fagyos kártya?” – teszi fel a kérdést a vers *kesergője*. Az ezt követő jóslat és a komor hangulat már a tragédiát sejteti (*vaksötét, hegy-alja, harangszó, gyertya, komor csönd*). Minden a halálra utal, mely nem is késlekedik soká: mindössze két hónap és a jóslat beteljesedik: „Június hó huszonötök / szemét Kesergő kitarja, / augusztus hó huszonötök / lefeküdt, szemét lezárta.”

Mint korábban említettük, a *Guardia Civil* – és annak számos metaforikus megjelenése – Lorcánál nem csak a hatalmat, a hatóságot szimbolizálja, hanem az egész kirekesztő spanyol társadalmat magába foglalja. Már a *Cigányrománcok* kötet előtt is megtalálhatjuk verseiben ezt a motívumot, hisz az 1921-ben megjelent *Andalúz dalok* kötet egyik érdekes darabja – műfaját tekintve definiálhatatlan, maga Lorca is *jelenetnek* (*escena*) nevezte – *A csendőralezredes jelenete*:

Alezredes: *Te ki vagy?*

Cigány: *Cigány*

Alezredes: *Mi az, hogy cigány?*

Cigány: *Akármi.*

Alezredes: *Hogy hívnak?*

Cigány: *Csak így.*

Alezredes: *Mit mondasz?*

Cigány: *Cigánynak.*

Ez a párbeszéd is jól mutatja a cigány létforma szabadságát szemben a szedentarista társadalmakkal. Hogyan is definiálja magát egy cigány, arra a kérdésre, hogy *mi ő?* *Akármi*. Lorca cigányai a szegfűszegből is tudnak tornyot építeni, a hóban narancsot szüretelni és szárnyak nélkül is képesek repülni. A jelenetet egy lírai rész zárja le, *A megvert cigánylegény éneke*, melyben világosan kifejezi Lorca az előítéletekkel teli társadalom romákkal szembeni viselkedését. Miért verik a legényt? Csak azért, mert cigány.

A *Cigányrománcok* öt versében is megtalálhatjuk a csendőr motívumot. A *Viadalban* („Jön a bíró csendőrökkel/ olajliget éjjelébe.”), valamint az *Antoñito el Cambario* halálában („Jaj, Federico García, / hívd a csendőröket, hívd!”) a cigány-cigány közti konfliktusban igazságot szolgáltatni kívánó hatóságként, az *Alvajáró románcban* („Künn a kapun részeg zsaruk / zörömböltek, de hiába.”) és az *Antoñito el Cambario* elfogatásában a hatalmával visszaélő rendőrként jelenik meg a *guardia civil*. A csendőr-motívum legárnyaltabban azonban kétségtelenül *A spanyol csendőrök románca* című versben van jelen. Az *Andalúz dalok* kötetből fentebb bemutatott *Csendőralezredes jelenetéhez* hasonló élethelyzetet fejez ki ez a románc is, azonban már egy jóval szélesebb dimenzióban. Itt már nem csak egy cigánylegényről van szó, hanem az egész roma társadalomról, mely elszigetelten és örökös konfliktusban él a

hatósággal és a roma létformát el nem fogadó kasztíliai társadalommal. Maga a spanyol csendőr is ebben a versben jelenik meg a legplasztikusabban: „*Ólomgömb a koponyájuk, / nincs könnyük a viláგért se.*”, majd a további metaforák is a félelmetes, rettegett *guardia civil* képet fokozzák: *lakk-lelkűek, púposak, éjjel-járók*, akik a pusztítás után a *csend-alagúton* távozva hagyják el a letiport cigányvárost. Itt már nem egy, vagy néhány csendőr atrocitásáról van szó, hanem *negyven zsaru* rémtettéről. Ezáltal, azok a visszaélések, kegyetlenkedések, amit a többi románcból már megismertünk, itt a genocídium víziójáig fokozódnak fel.

Ebben a versben érdekes kiemelni egy bibliai motívum roma környezetbe ültetését: Szűz Mária és Szent József cigány attribútumokkal jelennek meg. Ők azok, akik, oltalmukba veszik a romákat és együtt is szenvednek velük: „*Szent József is vérzik, csipkét / hoz egy holt leány szemére.[...] Szűz Mária csillag nyálat / ken a kised sebére.*”

Kevesen tudnak egy szónak olyan mély jelentéstartalmat tulajdonítani, mint Lorca az *éjszakának*. „*Eljött az éj, földre szállott / éjje éjje éjjelének.*” „...*az ezüst-éjű éjben, / éjjes éjjel éjjelében.*” – írja a *Spanyol csendőrök* románcában. Lorca a *cante jondoró*l szóló előadásában már kifejtette, hogy az andalúz népdal mindig az éjszakát dalgolja. Nem a reggelt, vagy a délutánt, nincsenek benne se hegyek, sem síkságok, csak a horizont nélküli, sűrű csillagos éjszaka. Éppen így, ezeknek a románcoknak is az éjszaka, a sötétség adja meg az alaphangulatát, illetve előfordul még néha a nyugtalanító hajnal. Ahogy egy irodalomtörténész is írja: „*Lorca egy olyan örökös éjszakában mozog, melyet folyamatosan a hajnal érkezése fenyeget.*”²⁰ Legszebb példa erre az *Alvajáró* románc egy sora: „*Fölsebzí a hajnal bőrét / üvegdobok roppanása.*”

Az éjszaka elengedhetetlen tartozéka a **hold**, mely szintén baljós jelentést hordoz a *Romancero* szimbólumrendszerében: a halál hírnöke. Amikor egy-egy lorcai alak jellemzésében valamilyen szintagmatikus szerkezetben feltűnik ez az égitest, akkor már biztosra vehető a figura tragikus sorsa, vagyis ahol a hold megjelenik, ott a halál elkerülhetetlen. Gondoljunk csak az *Alvajáró* románc egyik sorára, mely már az első strófában sejteti a tragédiát: „*Cigányhold süt cigánylányra.*” Majd a románc végén egyértelmű: „*Ciszternában a cigánylány. / [...] Fönn lebeg, mert a hold vette / fényes-jegegyes agyarára.*” De hasonlóan Antonio el Camborio sorsa is előrevetül már a cigány fizikai leírásában, ahol szintén a hold jelenik meg attribútumként: „*zöld-hold-arcú*”.

A *Cigányrománcokat* záró **Thámár és Amnon**ban a Bibliából ismert, a címszereplő testvérpár közti vérfertőzés motívuma jelenik meg. Lorca a versnek már az első sorában, vészterhes környezetet teremt azzal, hogy a hold uralja a színt: „*Hold gördül a puszta égre, / lent fordul a föld aszályba.*” A hold nem csak atmoszférateremtő szerepű, hanem egyértelműen a halál előhírnöke: „*Kerek a hold, leszáll mélyre, / növekedik óriásra, / Amnon ámul, mert a holdban / huga kemény mellét látja.*”

A roma társadalomban a vértisztaság és a szüzesség a házasságba lépés elengedhetetlen követelménye, mint ahogy a szüzességi próba is, melyen a cigánylánynak át kell esnie az esküvője előtt. Ez az aktus is megjelenik a kötet utolsó versében: „*Thámárt sötét cigányszűzek / sikongása körbe zárja, / kendőket borítanak gyötrött / virágának harmatára. Piros kendők zárt szobában.*” Ezáltal Lorca az ismert bibliai témát egy olyan cigány környezetbe ülteti át, mely a vérfertőzést teljes mértékben elítéli és szankcionálja: „*Ím, a vad lilomtipró / Amnon pattan kancájára, / kíséri az őrtoronyból / néger-nyilak suhogása. / Dávid ollót fog a húr-ra, / vágja, elvérzik a hárfa.*” Vagyis a hold megint nem tévedett, Amnon sorsa bevégeztetett.

Néha maga a hold nem csak vészterhes hírmondó, hanem egyenesen a halál ágensévé válik. A *Holdas hold románcában* nemcsak a címben jelenik meg kétszer ez az ezüstös égitest, hanem a románc első szava is a *luna*, s ezzel már a vers felütésében egy misztikus, baljós környezetet alkot Lorca. A költemény során még kilencszer jelenik meg a *hold*, az egész cselekmény mozgatórugójává válva. Ezeket a sorokat vizsgálva jól érezzük a történet *in crescendo* előrehaladását: „...*jött a hold a rézhá-morba*.”, majd: „*Hold, hold, fuss el...*” (kétszer ismételve és ezáltal is fokozva a feszültséget); és végül: „*Sétál a hold föl az égre*.” A hold azonban nem egyedül távozik, hanem magával ragadja a kiszemelt áldozatát: „*Sétál a hold föl az égre / egy kisfiú kezét fogva*.” Ebben a versben a cigány világ a kovácmesterség attribútumaival jelenik meg: *rézhá-mor, gyűrűt vernek, üllő*.

Utolsó kérdés, ami a versek vizsgálatánál felmerült, hogy a költő hol helyezkedik el ezekben az életképekben. Gondoljunk csak vissza a *Fekete bú románcára*, ahol ő teszi fel a kérdést: „*Soledad, kire vadászol, / ilyen korán kóborolva?*”, vagy a már szintén említett *Antoñito el Camborio* halálára, ahol konkrétan, névvel is beleszövi saját magát a versbe Lorca: „*Jaj, Federico García / hívd a csendőröket, hívd!*”. Jóllehet Lorca legtöbbször passzív szemtanúja marad az eseményeknek, azonban néhány esetben – mint a fenti példák is jelzik – aktív szereplőként, a roma univerzum résztvevőjeként jeleníti meg magát.

Lorca még életében megérhette a *Cigányrománcok* sikerét. Mind az olvasók, mind a kritika lelkesen fogadta, a korabeli újságok is elismerően írtak a kötetről. Lorca egyik kritikusa éppen a *cigányság interpretációjában* jelölte meg a kötet újszerűségét, hisz addig a cigány motívum csak dekoratív elemként jelent meg a költészetben. Egészen Lorcaig a spanyol és világirodalom is egy hamis, sztereotípiákkal telített cigányképet közvetített az olvasók felé, tudomást sem véve a romák társadalmi kitaszítottságáról és mellőzöttségéről. Lorca volt az első, aki teljességében adott képet a cigányság létformájáról, szokásairól, mindennapjairól, valamint a hétköznapi babonáiról, hiedelmeiről és misztikumáról.²¹ Ezzel nyerte el a kötet már a kortársak, majd később az utókor tetszését is.

Jegyzetek

¹ Sir Angus FRASER, *A cigányok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 100-102.

² „...én egész életemben mindig azoknak a pártján fogok állni, akiknek semmijük sincs, és akiktől még e semminek a nyugalma is megtagadják.” – Federico GARCÍA LORCA, *Művészek korunk légkörében*, in: *Federico García Lorca összes művei*, II, Budapest, Helikon, 1967, 821.

³ „...y lo [el Romancero] llamo gitano porque el gitano es lo más elevado, lo más profundo, lo más aristocrático de mi país, lo más representativo de su modo y el que guarda el ascua, la sangre y el alfabeto de la verdad andaluza y universal.” Federico GARCÍA LORCA, *Conferencia-recital del Romancero Gitano*, Primer Romancero Gitano, Madrid, Alianza, 1981, 142. Idézi: Adolfo SOTELO VÁZQUEZ, „Miguel de Unamuno y la génesis del Romancero gitano”, in: *Cuadernos Hispanoamericanos*, 1986, 433-434. szám, 203.

⁴ Lorca egyik versciklusának is ezt a címet választotta, jóllehet magyarul *Andalúz dalok* címmel ismeri a közönség.

⁵ Federico García Lorca össze művei, op. cit. 711.

⁶ Ibidem, 716.

⁷ „El libro en su conjunto, aunque se llama gitano, es el poema de Andalucía...” Federico GARCÍA LORCA, *Conferencia...*, op. cit. 142. Idézi: Adolfo SOTELO VÁZQUEZ, op. cit. 203.

⁸ „Los gitanos son un tema. Y nada más... Además el gitanismo me da un tono de incultura, de falta de educación y de poeta salvaje que tu sabes bien no soy.” (Federico GARCÍA LORCA, *Obras completas*, Madrid, Aguilar, 1955, 1563.

⁹ Federico GARCÍA LORCA, *Conferencia ...*, op. cit. 142. Idézi: Adolfo SOTELO VÁZQUEZ, op. cit. 199.

¹⁰ Fontos kiemelni, hogy mindenféle pejorativ értelemről mentes primitívizmusról van itt szó.

¹¹ „Juego de luna y arena.” – Lorca szavai ezek a *Spanyol csendőrök* románcában.

¹² Az idézeteket magyar fordításban, Nagy László tolmácsolásában közöljük, melyek forrása *García Lorca összes műveinek* kiadása. A sok, de gyakran csak néhány szavas idézeteknél, hogy a mondanivalót ne tördeljük szét lábjegyzetekkel, a továbbiakban nem adjuk meg az oldalszámot, hisz ez az idézett kötet tartalomjegyzékének segítségével könnyen visszakereshető.

¹³ Miguel de CERVANTES, *A cigánylány*, in: *Példás elbeszélések*, Budapest, Európa, 1958, 16.

¹⁴ A szavakat András László idézi a forrás megadása nélkül. ANDRÁS László: *Jegyzetek*, in: *Federico García Lorca összes művei*, II. op. cit. 836.

¹⁵ A magyar fordítás itt nem teljesen adja vissza az eredeti költői kép szépségét. Amíg Lorca az ismétlés („*Déjadme subir!*”) erejét használja a fokozáshoz, Nagy László csak azonos igét használ, más személyragokkal (*menjünk, menjek*).

¹⁶ „...la Pena que se filtra en el tuétano de los huesos y en la savia de los árboles.” Federico GARCÍA LORCA, *Conferencia...*, op. cit. 143. Idézi: Adolfo SOTELO VÁZQUEZ, op. cit. 207.

¹⁷ Federico GARCÍA LORCA, *A cante jondo*, in: *Federico García összes művei*, II. op. cit. 718.

¹⁸ Federico GARCÍA LORCA, *Primer Romancero Gitano*, op. cit. 66. Idézi: Adolfo SOTELO VÁZQUEZ, op. cit. 201.

¹⁹ Lorca egyébként több versében ennek a hagyományosan roma mesterségnek a tárgyi elemeivel teremti meg a tipikusan cigány környezetet. Néhány példa: a *Kárhozott románcában*: *érc, fém, üllő, kalapács*; a *Spanyol csendőrök* románcában: *cigányüllő*; a *Szent Eulália vértanúságában*: *köszörű, késpenge, vashorog, üllő*.

²⁰ José María, AGUIRRE, „*El sonambulismo de Federico García Lorca*”, in: *Federico García Lorca*, Madrid, Taurus, 1975, 111.

²¹ Ricardo BAEZA, „*Poesía y gitanismo*”, in: *El Sol* (Madrid), 1928. augusztus 3. José Ortega egyenesen a cigányság apológiájaként minősíti a kötetet. (José ORTEGA, „*El gitano y el negro en la poesía de García Lorc*”, in: *Cuadernos Hispanoamericanos*, 1986, 433-434. szám, 149.)